

Eliza Kurek

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Warszawa

Zachowania decyzyjne rolników gospodarujących na słabych glebach

1. Uwagi wstępne

Przystosowanie się do nowych warunków ekonomicznych sprawia dużą trudność wszystkim jednostkom gospodarczym. Szczególnie trudno jest podejmować racjonalne decyzje produkcyjne rolnikom. Trafność tych decyzji jest obciążona dużym stopniem niepewności i to na wielu płaszczyznach.

Pierwszą z nich jest czas, bowiem decyzje produkcyjne w rolnictwie muszą być podejmowane z dużym wyprzedzeniem czasowym, gdyż wymaga tego długi cykl produkcyjny. Przewidywanie przebiegu podaży i popytu oraz relacji nakład–produkt jest wskutek tej luki czasowej utrudnione i rzutuje na trafność decyzji produkcyjnych. Dla rolników podejmowanie tych decyzji jest szczególnie trudne, ponieważ nie mają oni wystarczającego "treningu" rynkowego. Niepewność w podejmowaniu decyzji wynika również z konieczności prowadzenia "gry" z siłami natury. Poza tym część rolników musi pokonać barierę jakości gleb. Aczkolwiek problem gospodarowania na glebach niskourodzajnych w znacznym stopniu jest przez rolnika rozpoznany, jednak stopień ryzyka w podejmowaniu decyzji jest tu ciągle duży (niepewność plonów). Warunki te w znacznej mierze wpływają na wyniki ekonomiczne gospodarstw.

Produkcyjne decyzje rolnicy podejmują indywidualnie. Zatem wpływ tych decyzji na siłę ekonomiczną gospodarstw jest bardzo zróżnicowany. **Celem tego badania było rozpoznanie zróżnicowania poziomu dochodów gospodarstw jako skutku podejmowanych decyzji produkcyjnych.**

Podstawę empiryczną stanowią dane pochodzące z 714 gospodarstw indywidualnych prowadzących książki rachunkowości rolnej dla IERiGŻ. Najbardziej aktualne informacje odnoszą się do 1992 roku. Zauważyć należy, że w roku tym polepszyły się nieco relacje cen środków produkcji do cen produktów rolnych, ale jednocześnie, ze względu na suszę, mniejsza była produktywność ziemi.

Jako kryterium różnicujące badaną zbiorowość gospodarstw przyjęto produkcję czystą, która pełni dwojakie funkcje. Przede wszystkim jest miarą wkładu gospodarki rolnej w tworzenie dochodu narodowego. Natomiast z punktu widzenia rolnika —

producenta jest ona (obok dochodu rolniczego) kategorią najważniejszą, ponieważ odzwierciedla (po odjęciu obciążeń głównie podatkowych i ubezpieczeniowych) poziom dochodów rolnika i jego rodziny.

2. Zróżnicowanie dochodów w badanej zbiorowości

W badanej zbiorowości, tj. w 714 gospodarstwach, przeciętny poziom produkcji czystej wynosi ponad 3,5 mln zł w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Poziom ten jest bardzo zróżnicowany — waha się w granicach od -0,7 do 8,6 mln (tab. 1). Duża grupa gospodarstw (27,7%, czyli więcej aniżeli co czwarte gospodarstwo) osiąga relatywnie bardzo niski poziom produkcji (do 1,2 mln zł), w tym znaczna ich część charakteryzuje się wynikiem ujemnym. Na drugim biegunie jest grupa gospodarstw (16,8%, czyli co szóste gospodarstwo), w których dochody znacznie przekraczają poziom przeciętny (8,6 mln zł). Wreszcie 55,5% gospodarstw badanej zbiorowości charakteryzuje się przeciętnym poziomem produkcji czystej.

Na podstawie danych zamieszczonych w tabeli 1 możemy dokonać wielu porównań między badanymi rejonami, a także wewnątrz nich. Tak więc przykładowo, gospodarstwa rejonu północno-wschodniego osiągają o 40% mniejsze dochody aniżeli gospodarstwa rejonu środkowo-zachodniego. Zauważyć należy, że w obu rejonach pewna liczba gospodarstw charakteryzuje się ujemną produkcją czystą, co oznacza, że nakłady materialne przewyższają uzyskaną produkcję. Relatywnie więcej jest takich gospodarstw w rejonie północno-wschodnim (8,2%, tj. co dwunaste gospodarstwo), mniej — bo 4,6% — w rejonie środkowo-zachodnim (co dwudzieste drugie gospodarstwo).

Tabela 1. Zróżnicowanie produkcji czystej

Grupy gospodarstw*	Badana zbiorowość (ogółem)		Rejon północno-wschodni		Rejon środkowo-zachodni	
	liczba gospodarstw	produkcja czysta [tys. zł/1 ha UR]	liczba gospodarstw	produkcja czysta [tys. zł/1 ha UR]	liczba gospodarstw	produkcja czysta [tys. zł/1 ha UR]
Ujemna	41	-691	8	-750	7	-852
0-2 mln zł	157	1176	29	1135	26	1290
2-4 mln zł	243	3058	38	3192	48	2957
4-6 mln zł	153	4822	19	4869	40	4797
> 6 mln zł	120	8581	4	7421	30	8628
Ogółem	714	3546	98	2584	151	4283

* grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem poziomu produkcji czystej (w mln zł na 1 ha użytków rolnych).

Sięgając do danych wyjściowych, stwierdzamy, że większe różnice w dochodach dotyczą rejonu środkowo-zachodniego, w którym osiągnięta produkcja czysta gospodarstw mieści się w granicach 3,8–16,3 mln zł na 1 ha użytków rolnych, podczas gdy w północno-wschodnim rozpiętości w dochodach mieszczą się w granicach 2,1–8,4 mln zł. Mogłoby to świadczyć o tym, że rolnicy z rejonu północno-wschodniego gospodarujący w trudnych warunkach naturalnych są bardziej rozważni w podejmowaniu decyzji produkcyjnych, natomiast rolnicy rejonu środkowo-zachodniego bardziej skłonni są do podejmowania ryzyka. Aczkolwiek wydaje się to paradoksalne, jednak ma to swoje logiczne uzasadnienie. Niepewność w podejmowaniu decyzji rolników rejonu środkowo-zachodniego jest mniejsza, a to z powodu mniejszych zagrożeń klimatycznych. W sytuacji bardziej pewnej rolnicy śmieiej podejmują ryzyko, gdyż nie stanowi ono wysokiego zagrożenia dla kondycji ekonomicznej ich gospodarstw. Do podejmowania takiego ryzyka są wdrożeni przez historyczne ukształtowanie warunków gospodarowania, zasadniczo różnych w stosunku do rejonu północno-wschodniego. W rezultacie ich decyzje są bardziej zróżnicowane, czemu towarzyszy odpowiednie zróżnicowanie dochodów. Odwrotnie rzecz się ma z poczynaniami decyzyjnymi rolników rejonu północno-wschodniego. Ich decyzje są bardziej zdeterminowane warunkami naturalnymi (np. krótszym okresem wegetacyjnym). Większa sztywność decyzyjna powoduje mniejsze zróżnicowanie dochodów. Tak więc zachowaniom decyzyjnym rolników obu rejonów nie można zarzucać braku racjonalności.

Ponieważ kategoria produkcji czystej odzwierciedla w przybliżeniu poziom opłaty za wniesioną w gospodarstwo pracę, prezentujemy również dane w takim ujęciu (tab. 2).

Powyższe dane informują o bardzo zróżnicowanej opłacie za pracę rolników. Porównując dwie grupy gospodarstw, tj. o niskich dochodach (do 2 mln zł na 1 ha użytków rolnych) z grupą o dochodach kształtujących się znacznie powyżej przeciętnego poziomu (tj. w granicach 4,0–6,0 mln), stwierdzamy, że rolnicy tej drugiej grupy uzyskują blisko trzykrotnie większą opłatę za swoją pracę. Relacje te odnoszą się zarówno do całej badanej zbiorowości, jak też do dwóch analizowanych rejonów. Szczególną uwagę należy zwrócić na grupę gospodarstw o największych dochodach (powyżej 6,0 mln zł) w rejonie środkowo-zachodnim, w której rolnicy osiągają siedmiokrotnie wyższą produkcję czystą w przeliczeniu na 1 osobę w pełni zatrudnioną w porównaniu z grupą o najmniejszych dochodach. Warto tu dodać, że w rejonie północno-wschodnim ten poziom produkcji czystej osiągnęły zaledwie cztery gospodarstwa, podczas gdy w rejonie środkowo-zachodnim dotyczy to 30 gospodarstw.

Podejmowane decyzje o tym, co i jak produkować, są w dużym stopniu uzależnione od warunków glebowych. Dane zamieszczone w tabeli 3 wyraźnie ujawniają związek między dochodowością gospodarstw a jakością gleb.

W całej badanej zbiorowości, w dwóch grupach gospodarstw o najniższych dochodach, gleby V i VI klasy przekraczają 40% powierzchni gruntów ornych (a więc

Tabela 2. Produkcja czysta w przeliczeniu na 1 osobę w pełni zatrudnioną w gospodarstwie^a

Grupy gospodarstw ^b	Badana zbiorowość ogółem		Rejon północno-wschodni		Rejon środkowo-zachodni	
	Liczba osób ^c	Produkcja czysta ^d	Liczba osób ^c	Produkcja czysta ^d	Liczba osób ^c	Produkcja czysta ^d
Ujemna	0,98	-5,4	0,86	-6,5	0,95	-3,3
0–2 mln zł	1,68	9,1	1,89	11,6	1,65	7,9
2–4 mln zł	1,67	19,2	1,90	24,7	1,63	19,6
4–6 mln zł	1,76	27,1	1,61	31,1	1,73	21,9
> 6 mln zł	1,78	39,6	1,53 ^e	56,3	1,63	54,9
Ogółem	1,67	22,3	1,74	21,5	1,63	28,0

^a jako osobę w pełni zatrudnioną w gospodarstwie przyjęto taką, która przepracowała 275 dni w ciągu roku;

^b grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem poziomu produkcji czystej (w mln zł na 1 ha użytków rolnych);

^c liczba osób w pełni zatrudnionych w gospodarstwie;

^d produkcja czysta na 1 osobę w pełni zatrudnioną (w mln zł);

^e w tej grupie są tylko 4 gospodarstwa (patrz tabela 1).

Tabela 3. Poziom dochodów a udział gleb niskourodzajnych

Grupy gospodarstw ^a	Udział (%) gleb V i VI kl. w gruntach ornych ^b		
	badana zbiorowość ogółem (714 gosp.)	rejon północno-wschodni (98 gosp.)	rejon środkowo-zachodni (151 gosp.)
Ujemna	43,2	37,5	55,2
< 2 mln zł	45,0	34,6	58,5
2–4 mln zł	28,4	24,8	39,9
4–6 mln zł	26,3	39,6	30,9
> 6 mln zł	16,1	55,2	20,2
Ogółem	30,9	32,6	34,2

^a grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem poziomu produkcji czystej (w mln zł na 1 ha użytków rolnych);

^b przeciętnie w kraju gleby V i VI klasy stanowią 33% powierzchni gruntów ornych.

prawie co drugi hektar należy do V–VI klasy bonitacyjnej), podczas gdy w gospodarstwach o największych dochodach udział tych gleb stanowi około 16%, a więc już tylko co szósty hektar należy do tych dwóch najniższych klas bonitacyjnych. Jest to ogólna prawidłowość, od której odnotowujemy pewne odstępstwa. O ile związek między jakością gleb a dochodami w klasycznej formie występuje w rejonie środko-

wo-zachodnim, to już z tego układu wyłamuje się rejon północno-wschodni. Dla przykładu porównajmy dane dwóch następujących grup gospodarstw, tj. o małych dochodach (do 2 mln zł na 1 ha użytków rolnych) z grupą o wysokich dochodach (4–6 mln). Stwierdzamy, że w badanej zbiorowości gospodarstw rejonu środkowo-zachodniego gleby niskourodzajne stanowią odpowiednio: 58,5% i 30,9% powierzchni gruntów ornych, a więc zależność jest tu wyraźna. Natomiast brak jest takiego związku w rejonie północno-wschodnim, w którym odpowiednie dane wynoszą: 34,6% i 39,6%.

Dane przedstawione w tabeli 4. wskazują, że poziom dochodów wiąże się z intensyfikacją struktury zasiewów. Oczywistość tego związku odnotowujemy w całej badanej zbiorowości oraz w gospodarstwach rejonu środkowo-zachodniego. Prawid-

Tabela 4. Udział (%) roślin intensywnych^a w powierzchni zasiewów

Grupy gospodarstw ^b	Ogółem badana zbiorowość	Rejony	
		północno-wschodni	środkowo-zachodni
Ujemna	17,9	16,9	14,5
< 2 mln zł	29,3	30,1	19,7
2–4 mln zł	32,4	24,1	28,6
4–6 mln zł	40,0	32,0	35,2
> 6 mln zł	48,5	32,0	43,7
Ogółem	35,2	27,4	32,2

^a ujęto tu powierzchnię pszenicy, jęczmienia, roślin przemysłowych i warzyw;

^b grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem produkcji czystej (w mln zł na 1 ha użytków rolnych).

Tabela 5. Plony zbóż i mieszanek zbożowych^a (q)

Grupy gospodarstw ^b	Ogółem badana zbiorowość	Rejony	
		północno-wschodni	środkowo-zachodni
Ujemna	17,4	13,6	24,6
0–2 mln zł	21,3	21,1	19,5
2–4 mln zł	26,1	27,7	25,4
4–6 mln zł	31,5	26,5	29,9
> 6 mln zł	37,6	32,1	36,0
Ogółem	27,2	24,7	27,4

^a plony zbóż dotyczą 1992 r., który charakteryzował się niekorzystnymi warunkami pogodowymi (susza);

^b grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem produkcji czystej (w mln zł na 1 ha użytków rolnych).

łowość ta napotyka wysoki próg, trudny do przekroczenia dla rolników rejonu północno-wschodniego, między innymi z powodu krótszego okresu wegetacji.

Na ekonomiczne wyniki gospodarstw duży wpływ ma wielkość plonów, co wiąże się z intensyfikacją struktury zasiewów (tab. 4 i 5).

Wyraźnie widoczne są duże różnice w plonach zbóż między grupą gospodarstw o małych dochodach (do 2 mln na 1 ha użytków rolnych) i gospodarstw o dużych dochodach (powyżej 6 mln), wynoszą one:

- w całej badanej zbiorowości 16,3 q,
- w rejonie północno-wschodnim 11,0 q,
- w rejonie środkowo-zachodnim 16,5 q.

Pomimo tak dużych różnic plonów udział towarowej produkcji roślinnej w ogólnej produkcji rolniczej wynosi w całej badanej zbiorowości 28,4%; dominuje zatem produkcja zwierzęca (71,6%). Tak więc, egzystencja ekonomiczna rolników opiera się głównie na produkcji zwierzęcej. Proporcje te w poszczególnych grupach dochodowych gospodarstw są zróżnicowane (tab. 6).

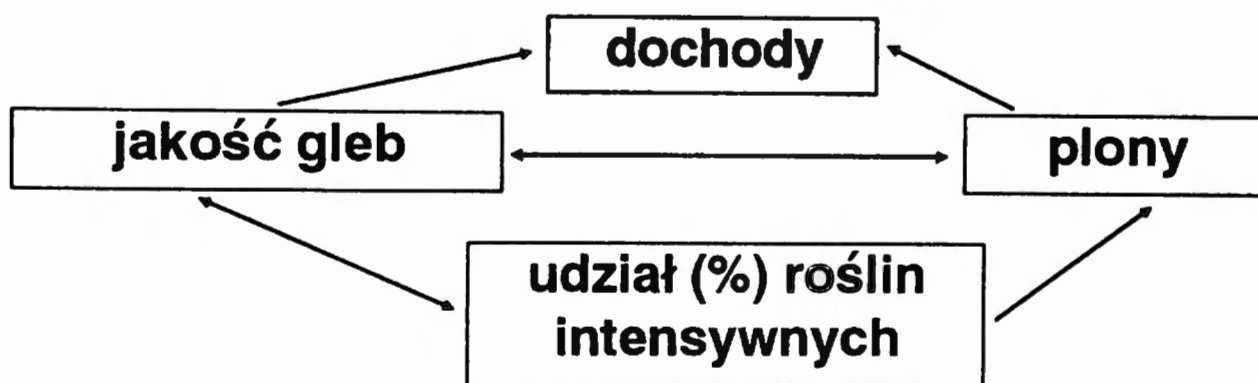
W zestawieniu tych danych istotne są dwie sprawy. Po pierwsze — zarówno w całej badanej zbiorowości gospodarstw, jak również w analizowanych dwóch rejonach, we wszystkich grupach dochodowych, w strukturze produkcji towarowej zdecydowanie przeważa produkcja zwierzęca. Po drugie — w miarę wzrostu dochodów poprawiają się proporcje na rzecz produkcji roślinnej. Na przykład w całej badanej zbiorowości w podgrupie gospodarstw o niskich dochodach (do 2 mln na 1 ha uż. rolnych) relacje te kształtują się jak 1,00 : 4,13, natomiast przy poziomie dochodów powyżej 6,0 mln jak 1,00 : 1,78. W rejonie północno-wschodnim odpowiednie dane kształtują się jak: 1,00 : 6,09 oraz 1,00 : 1,89, dla rejonu środkowo-zachodniego proporcje te są następujące: 1,00 : 9,64 oraz 1,00 : 2,57.

Tabela 6. Struktura produkcji towarowej

Gospodarstwa ^a	Ogółem badana zbiorowość		Rejon północno-wschodni		Rejon środkowo-zachodni	
	roślinna	zwierzęca	roślinna	zwierzęca	roślinna	zwierzęca
	produkcja towarowa ogółem = 100% w tym:					
Ujemna	17,5	82,5	7,1	92,9	10,2	89,8
< 2 mln zł	19,5	80,5	14,1	85,9	9,4	90,6
2–4 mln zł	23,6	76,4	15,8	84,2	17,7	82,3
4–6 mln zł	32,4	67,6	22,8	77,2	28,2	71,8
> 6 mln zł	36,0	64,0	34,6	65,4	28,0	72,0
Ogółem	28,4	71,6	17,7	82,3	23,5	76,5

^a grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem produkcji czystej (w mln zł na 1 ha użytków rolnych).

Reasumując tę część badań, należy stwierdzić, że zróżnicowanie dochodów kształtuje się pod wpływem wielu czynników, tworząc wielocłonowy łańcuch przyczynowo-skutkowy. Zapis graficzny tych powiązań jest następujący:

3. Zróżnicowanie dochodów w gospodarstwach o najłagodniejszych glebach

Ponieważ nie wszystkie gleby najłagodniejsze mogą być wyłączone z rolniczego użytkowania, ważne jest obserwowanie produkcyjnych zachowań rolników gospodarujących na najłagodniejszych glebach. Przybliżeniem tego problemu jest analiza grupy 113 gospodarstw, w których gleby V i VI klasy przekraczają 70% powierzchni gruntów ornych. W tej grupie gospodarstw o najłagodniejszych glebach rolnicy osiągają bardzo różny poziom produkcji czystej, tj. od -1282 do 8774 tys. zł w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Całą zbiorowość tych 113 gospodarstw podzielono na 4 podgrupy zróżnicowane pod względem poziomu produkcji czystej (tab. 7).

Patrząc ogólnie na tę grupę gospodarstw o najłagodniejszych glebach, stwierdzamy, że osiągają one o 40% niższą produkcję czystą aniżeli ogół gospodarstw prowadzących książki rachunkowości rolnej (tab. 1). Jednocześnie warto zwrócić uwagę na podgrupę 24 gospodarstw o produkcji czystej znacznie przekraczającej (o 42%) przeciętną wartość (tab. 1 i 7). Podkreślić należy, że ten dobry wynik został osiągnięty na bardzo słabych glebach (V i VI klasa stanowi tu 90,4% powierzchni gruntów ornych). Warto zauważyć, że gospodarstwa te nie różnią się od pozostałych wielkością obszaru, a także udziałem łąk i pastwisk w użytkach rolnych.

Nie zmienia to faktu, że większość gospodarstw, tj. 89, a więc blisko 90% całej podgrupy, charakteryzuje się bardzo niskim poziomem dochodów. W dużym stopniu ten stan rzeczy wyjaśniają dane dotyczące produkcji roślinnej i zwierzęcej (tab. 8). Świadczą one o tym, jak bardzo ograniczone są możliwości rozszerzenia powierzchni upraw roślin intensywnych. W grupach gospodarstw, w których udział gleb V i VI klasy jest bliski lub przekroczył 90% gruntów ornych, rośliny intensywne zajmują

Tabela 7. Produkcja czysta, wielkość gospodarstwa, udział (%) łąk i pastwisk w użytkach rolnych

Grupy gospodarstw ^a	Liczba gospodarstw	Produkcja czysta [tys. zł/1 ha UR]	Obszar użytków rolnych [ha]	Udział [%] łąk i pastwisk w UR	Udział [%] gleb V i VI kl. w gruntach ornych
Ujemna	8	-574	10,1	21,5	92,3
0-2 mln zł	46	1097	13,0	33,2	87,3
2-4 mln zł	35	2836	8,5	23,8	88,5
> 4 mln zł	24	5033	8,9	28,8	90,4
Ogółem	113	2124	10,5	29,3	88,6

^a grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem produkcji czystej (w mln zł na 1 ha użytków rolnych).

Tabela 8. Wybrane elementy produkcji roślinnej i zwierzęcej

Grupy gospodarstw ^a	Udział [%] w zasiewach roślin intensywnych ^b	Plony [q]			Stan krów [szt.] na 100 ha UR	Mleczność [l]
		4 zbóż	ziemniaków	siana łąkowego		
Ujemna	6,3	17,8	79	49	23,3	2681
0-2 mln zł	14,4	17,1	91	44	30,5	3143
2-4 mln zł	16,2	20,7	141	49	33,9	3348
> 4 mln zł	14,2	22,5	142	59	48,9	3414
Ogółem	14,2	19,0	116	48	34,2	3242

^a grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem produkcji czystej (w mln zł na 1 ha użytków rolnych);

^b ujęto tu powierzchnię pszenicy, jęczmienia, roślin przemysłowych i warzyw.

Tabela 9. Produkcja towarowa rolnicza

Grupy gospodarstw ^a	Produkcja towarowa [tys. zł/1 ha UR]			Produkcja towarowa ogółem (100%)	
	ogółem	roślinna	zwierzęca	roślinna	zwierzęca
Ujemna	4182	258	3924	6,2	93,8
0-2 mln zł	4030	308	3722	7,6	92,4
2-4 mln zł	6015	907	5108	15,1	84,9
> 4 mln zł	7549	1117	6432	14,8	85,2
Ogółem	5169	599	4570	11,6	88,4

^a grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem produkcji czystej (w mln zł na 1 ha użytków rolnych).

tylko 14–16% powierzchni zasiewów. Jest to znacznie mniej (o 21,2%) aniżeli przeciętnie w całej zbiorowości gospodarstw prowadzących książki rachunkowości rolnej (35,2%) (tab. 4).

Następna sprawa, na którą należy zwrócić uwagę, to poziom plonów. Rolnicy gospodarujący na bardzo słabych glebach osiągają o 8,2 q niższe plony zbóż od przeciętnych w całej badanej zbiorowości gospodarstw (tab. 5 i 8). Niemniej jednak na tych niskourodzajnych glebach istnieją i są wykorzystywane możliwości uzyskania wyższych plonów. Porównując podgrupę gospodarstw o niskich dochodach (do 2 mln zł na 1 ha użytków rolnych) z gospodarstwami osiągającymi dochód powyżej 4 mln zł, różnice w plonach zbóż wynoszą 5,4 q, ziemniaków 51 q, siana łąkowego 15 q. Również istotne są różnice w pogłowiu krów, tj. o 18,4 szt. (w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych), oraz w mleczności — 271 l. Tak kształtujące się wyniki znajdują odzwierciedlenie w produkcji towarowej (tab. 9).

Chociaż większe plony kształtują wyższy poziom produkcji towarowej roślinnej, to jednak jej udział w ogólnej produkcji towarowej nie jest duży. Tak więc, przychody rolników pochodzą głównie z produkcji zwierzęcej. Decyzje rolników o takim właśnie ukierunkowaniu produkcji należy ocenić bardzo pozytywnie, zwłaszcza że gospodarują w wyjątkowo niekorzystnych warunkach glebowych. W ten sposób rolnik-producent — obok głównego celu, jakim jest zapewnienie wysokich dochodów, jednocześnie zmierza do podniesienia urodzajności gleb, co w efekcie skutkuje zwiększeniem dochodów. O tym, jak kształtuje się poziom dochodów w analizowanej grupie 113 gospodarstw o najłabszych glebach, informują dane z tabeli 10.

Omawiając powyższe dane, należy zwrócić uwagę, że rolnicy gospodarujący na skrajnie słabych glebach (około 90% powierzchni zasiewów to gleby V i VI kl.) uzyskują bardzo zróżnicowany poziom produkcji globalnej, tj. od 6,4 do 12,9 mln zł w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Nakłady są tu w zasadzie wyrównane (ponad 7,0 mln). W efekcie zróżnicowany jest poziom dochodów (od wartości ujemnej do ponad 5 mln na 1 ha użytków rolnych). Ponadto zauważyć należy, że wyższe dochody wiążą się z większymi

Tabela 10. Produkcja globalna, nakłady, produkcja czysta (w tys. zł na 1 ha użytków rolnych)

Grupy gospodarstw ^a	Produkcja globalna	Nakłady materialne	Produkcja czysta	Liczba osób w pełni zatrudnionych w gospodarstwie ^b	Produkcja czysta na 1 osobę w pełni zatrudnioną
Ujemna	6436	7010	-574	1,17	-4973
0–2 mln zł	6675	5578	1097	1,71	8342
2–4 mln zł	10537	7701	2836	1,57	15265
> 4 mln zł	12880	7847	5033	1,90	23605
Ogółem	8738	6614	2124	1,67	13380

^a grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem produkcji czystej (w mln zł na 1 ha użytków rolnych).

^b przyjęto 275 dni pracy w ciągu roku.

nakładami pracy. Były one racjonalnie poniesione, o czym świadczy wielkość produkcji czystej w przeliczeniu na 1 osobę w pełni zatrudnioną w gospodarstwie. O ile w podgrupie gospodarstw o niskich dochodach (do 2 mln zł) produkcja czysta na 1 osobę wynosi 8,3 mln zł, to w gospodarstwach osiągających poziom produkcji czystej przekraczający 4 mln zł na 1 ha użytków rolnych, opłata pracy 1 osoby w pełni zatrudnionej w gospodarstwie jest prawie trzykrotnie większa i wynosi 23,6 mln zł.

4. Podsumowanie

W zakończeniu trzeba podkreślić, że badanie prowadzono w okresie trwającego ekonomicznego upadku gospodarstw rolnych. Nieaktualne stały się wszystkie znane rolnikom relacje cenowe między produktami rolnymi, a także relacje nakład–produkt. Oprócz dotychczasowej gry z naturą, rolnik musi jeszcze dodatkowo uczyć się nowej i trudnej gry rynkowej. Nauka tej "gry" będzie trwała jeszcze długo, przy czym niesie ona w sobie duże ryzyko co do sukcesu i duże niebezpieczeństwo porażki. Wszystkie te czynniki powodują rozchwianie związków przyczynowo-skutkowych. Zrozumiałe więc, że nie można ich w sposób jednoznaczny wyjaśnić.

Ponadto badanie oparto na danych z gospodarstw prowadzących książki rachunkowości rolnej dla IERiGŻ, których liczba w 1992 r. wynosiła tylko 714. Jest to liczebność niewystarczająca dla tworzenia różnych grup w rejonach. Wyodrębnione 113 gospodarstw o bardzo słabych glebach można było analizować wyłącznie jako całość, ponieważ rozpatrywanie ich w rejonach opierałoby się na zbyt małych zbiorowościach w analizowanych podgrupach. W takiej sytuacji wnioskowanie dotyczące dwóch makroregionów ma charakter marginalny.

Jednakże mimo tych niekorzystnych warunków dla wnioskowania o sile związków przyczynowo-skutkowych, a zatem o racjonalności (trafności) podejmowanych decyzji, zauważalne są pozytywne decyzje przystosowawcze do zmieniającej się i trudnej dla rolników rzeczywistości ekonomicznej. Najbardziej jest to widoczne na przykładzie 24 gospodarstw wyłonionych z grupy 113 gospodarstw o naj słabszych glebach. Grupa ta, gospodarująca w wyjątkowo niekorzystnych warunkach glebowych, osiągnęła relatywnie wysoki poziom dochodów. Jest to ważna informacja pochodząca z tego badania. Już samo empiryczne stwierdzenie tego faktu jest istotne, bowiem świadczy ono o dużych umiejętnościach dostosowawczych tej grupy rolników do nowych i trudnych warunków rynkowych. Ze wszech miar pożyteczne byłoby dokładne prześledzenie ich kolejnych kroków decyzyjnych, co wymaga jednak odrębnych badań. **Wyniki takich badań mogłyby stanowić ważne przesłanki do kreowania polityki rolnej zmniejszającej obszar niepewności podejmowanych przez rolników decyzji.**